

ПОЛИТОЛОГИЯ

УДК 32.322. (261.7)

DOI: 10.52754/16947452_2022_4_99

**КЫРГЫЗСТАНДЫН КООМДУК-САЯСИЙ ТУРМУШУНДА ДИН
ЖАНА ДИНИЙ УЮМДАРДЫН ОРДУ**

Козукулов Тимур Алимбекович, саяс.и.к., доцент,
t.kozukulov@ohsu.kg

Маметова Мээрим Равшановна, аспирант,
m.mametova07@gmail.com

Ош мамлекеттик университети,
Ош, Кыргызстан

Аннотация. Бул макалада Кыргызстанда дин менен диний уюмдардын орду жана ролу каралат. Кыргызстандын коомдук-социалдык жашиоосундагы диндин элементтери аны менен бирге диний уюмдардын структуралык жана функционалдык өзгөчөлүктөрүнө токтолобуз. Ал уюм Кыргызстан мусулмандарынын диний башкармалыгы (КМДБ) аны менен бирге Муфтият да деп аталат. Орто Азия мамлекеттеринин жакынкы тарыхында, тагыраак айтканда СССР доорунда Орто Азия жана Казахстан мусулмандарынын диний башкармалыгы (ОАКМДБ) деген мекеме саясий жактан пассив көрүнгөнү менен саясий айдында орчундуу орун ээлегенин айтууга болот. Коммунизм доорунда калк диний мекеме катары муфтият бар экендигин гана билишкен, бирок аны жакындан тааныган эмес деп айтууга болот. Бул уюм белгилүү чөйрөгө гана тиешелүүдөй, кол жеткис же кол тийбестей алгыланганбы деген ой келет. Кыргыз коомчулугунда активдүү болбогон диний мекеме, эгемендүүлүккө ээ болгондон кийин КМДБ маанилүү орунду ээлегендигин көрүүгө болот. Учурбуздагы Кыргызстан мусулмандарынын диний башкармалыгы башкача айтканда Муфтият ОАКМДБнын мураскорубу же жаңыдан куралган уюм катары иш алып баруудабы деген суроо туулат. Азыркы КМДБнын тарыхчасын карасан Кыргызстан эгемендүүлүккө ээ болгондо жаңыдан пайда болгон уюм катары сыпатталууда. Чындыгында коммунизм доорундагы диний уюмдан айырмаланып кандай өзгөчөлүк киргизилди деген маселе үстүндө азыркы учурга чейин эч ким изилдөөгө алган эмес деп айтсак жаңылыштык болбосо керек. Учурда кыргыз коомчулугунда диний мекемеге тагыраак айтканда КМДБга нааразы болгондор басымдуу экендиги анын айланасында болуп өткөн окуялардан улам айтууга болот. КМДБ кыргыз коомчулугунун ишенимине ээ боло алдыбы деген ой ар бир мусулманмын деген жараанды кызыктырбай койбойт. Коомчулукта талкуу болуп келгени менен анын өзгөчөлүгү, кайсыл функцияларды аткарат жана милдеттерин ойлоп коюшпайт. Коомчулук жөн гана сырткы феноменинин үстүндө гана талаш талкуу жүргүзүп келүүдө. Чындыгында илимий чөйрөнүн да сыртында жашап келүүдө. Коомчулук менен саясий чөйрөгө белгилүү учурда гана актуалдуу болот мезгил өтүүсү менен унутта калып да кетет. Коомдун жашиоосунда өзгөчө орун ээлеген Кыргызстан мусулмандарынын диний башкармалыгынын тарыхы, түзүлүшү жана аткарган милдеттерине структуралык-функционалдык талдоо жасалат. Макалабызда жогоруда токтолгон проблематикаларга илимий анализ жасаганга аракет кылабыз.

Ачык сөздөр: Кыргызстан, дин, ислам, муфтият, мечит, медресе, хатибият.

РОЛЬ РЕЛИГИИ И РЕЛИГИОЗНЫХ ОРГАНИЗАЦИИ В СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ КЫРГЫЗСТАНА

*Козукулов Тимур Алимбекович, к.полит.н., доцент,
t.kozukulov@oshsu.kg*

*Маметова Мээрим Равшановна, аспирант,
m.mametova07@gmail.com*

*Ошский государственный университет,
Ош, Кыргызстан*

***Аннотация.** В данной статье рассматривается место и роль религии и религиозных организаций в Кыргызстане. Будут рассмотрены элементы религии в общественной жизни Кыргызстана, а также структурно-функциональные особенности религиозных организаций. Эта организация называется Духовным управлением мусульман Кыргызстана (ДУМК), а также носит название Муфтията. Можно сказать, что в новейшей истории стран Центральной Азии, точнее, в советское время, Духовное управление мусульман Средней Азии и Казахстана (ДУМСАК) было политически пассивным, но занимало важное место в политической сфере. Можно сказать, что в коммунистическую эпоху население лишь знало о существовании муфтията как религиозного института, но близко его не знало. Возникает вопрос, воспринималась ли эта организация как недостижимая или неприкасаемая, как принадлежащая только определенным кругам. Можно заметить, что ДУМК, религиозный институт, не проявлявший активности в кыргызском обществе, занял важное место после обретения независимости. Назревает вопрос, является ли нынешнее религиозное управление мусульман Кыргызстана, иными словами Муфтият правопреемником ДУМСАК или же оно ведёт деятельность как новообразованная организация. Историю нынешнего ДУМК описывается как вновь образованная организация после обретения независимости Кыргызстана. На самом деле не будет ошибкой сказать, что до сих пор никому не удавалось изучить вопрос о том, какая именно особенность вводилась в отличие от религиозной организации коммунистической эпохи. Можно сказать, что большинство кыргызстанцев недовольны религиозным институтом, точнее ДУМК, в связи с происходящими вокруг него событиями. Каждого гражданина, который считает себя мусульманином интересуется вопрос, удалось ли Духовному управлению мусульман Кыргызстана завоевать доверие кыргызской общины. Хотя это и обсуждалось публично, но не задумывались о его особенностях, функциях и обязанностях. Общественность обсуждала только внешние явления. По сути, она жила вне научной сферы. Она актуальна для общественной и политической сферы только в определенное время и со временем забывается. Будет проведен структурно-функциональный анализ истории, устройства и обязанностей Духовного управления мусульман Кыргызстана, занимающего особое место в жизни общества. В нашей статье мы попытаемся провести научный анализ упомянутых выше проблем.*

Ключевые слова: Кыргызстан, религия, ислам, муфтият, мечеть, медресе, хатибият.

THE ROLE OF RELIGION AND RELIGIOUS ORGANIZATIONS IN THE SOCIO-POLITICAL LIFE OF KYRGYZSTAN

Kozukulov Timur Alimbekovich,
candidate of political sciences, associate professor,
t.kozukulov@oshsu.kg

Mametova Meerim Ravshanovna, postgraduate
m.mametova07@gmail.com

Osh state university,
Osh, Kyrgystan

Abstract. *This article discusses the place and role of religion and religious organizations in Kyrgyzstan. The elements of religion in the public life of Kyrgyzstan, as well as the structural and functional features of religious organizations will be considered. This organization called the Spiritual Administration of the Muslims of Kyrgyzstan (SAMK), and bears the name of the Muftiyat. It can be said that in the recent history of the countries of Central Asia, more precisely, in Soviet times, the Spiritual Administration of the Muslims of Central Asia and Kazakhstan (SAMCAK) was politically passive, but occupied an important place in the political sphere. It can be said that in the communist era, the population only knew about the existence of the muftiate as a religious institution, but did not know it closely. The question arises whether this organization was perceived as inaccessible or untouchable, as belonging only to certain circles. It can be seen that the SAMK, a religious institution that has not been active in Kyrgyz society, has taken an important place after independence. The question is brewing whether the current spiritual administration of the Muslims of Kyrgyzstan, in other words, the Muftiyat, is the legal successor of SAMCAK, or whether it operates as a newly formed organization. The history of the current SAMK is described as a newly formed organization after the independence of Kyrgyzstan. In fact, it would not be a mistake to say that so far no one has been able to study the question of exactly what kind of features were introduced in contrast to the religious organization of the communist era. It can be said that the majority of Kyrgyzstanis are dissatisfied with the religious institution, or rather the SAMK, in connection with the events taking place around it. Every citizen who considers himself a Muslim is interested in the question of whether the Spiritual Administration of the Muslims of Kyrgyzstan managed to win the trust of the Kyrgyz community. Although it was discussed publicly, but did not think about its features, functions and responsibilities. The public discussed only external phenomena. In fact, she lived outside the scientific sphere. It is relevant for the public and political sphere only at certain times and forgotten over time. A structural and functional analysis of the history, structure and responsibilities of the Spiritual Administration of the Muslims of Kyrgyzstan, which occupies a special place in the life of society, will be carried out. In our article, we will try to conduct a scientific analysis of the problems mentioned above.*

Keywords: *Kyrgyzstan, religion, Islam, muftiate, mosque, madrasas, khatibiat*

Киришүү. Борбордук Азиядагы өлкөлөрдүн коомдук-саясий турмушунда дин өзгөчө макамга ээ болуу менен өз ордун сездирип келүүдө. Динди четке кагуу же ага көңүл бурбай коюу бул чоң катачылыктарга алып барарын 70 жылдык коммунизм доорундагы же болбосо Кыргызстандын мисалында эгемендүүлүк жылдарындагы абал күбө экендигин белгилеп кетүүгө болот. Борбордук Азия өлкөлөрүнүн арасынан Кыргызстан динге мүмкүн болушунча либералдуу эркиндик таанып дин маселесине анча кийгилишпеген, бирок убакыт өтүүсү менен ал багытты туура эмес деген жыйынтыкка келишкен. 3-февраль 2014-жылы Коргоо Кеңешинин (учурда КРнын Коопсуздук Кеңеши) отурумунда “Мамлекеттин динге кийгилишпөө саясаты туура эмес болгон, мындан кийин ал маселени өз карамагына алат” [6] деген чечим келишкен. СССР учурунда азыркы диндердин түрдүү агымдары же уюмдары тууралуу калк арасында эч кандай маалымат жок болгон. Ал учурда Ислам дини (эл арасында Имам Аззам мазхабынданбыз) деген аң-сезим орун алган. Ташкенттеги муфтият жана орустардын чиркөөсү гана тууралуу маалымат болгон. Элдин аң-сезиминде 2 гана динден башка диндер жок сыяктуу эле. Борбордук Азия өлкөлөрү СССРдин таркашы менен эгемендүүлүктү алгандан кийин эл аралык мамилелерди өз алдынча жүргүзө баштагандыктан сырттан ар түрдүү диндин өкүлдөрү кире башташканда дүйнөдө экөөнөн башка дагы толтура дин жана диний агымдар бар экендиги элге көрүнө баштаган. Ошентип эгемендүүлүккө ээ болгон эл ар кандай диндер жана алардын өкүлдөрү менен бетме бет келишти. Кыргыз коомчулугу өмүрүндө укпаган (карапайым калк жөнүндө, интеллегенциянын кабары болгон аз болсо да) дин жана диний агымдар тууралуу маалыматтарга ээ боло башташты. Мисалы, протестантизм, ваххабийлик, саентология жана башка улуттук диндер. Коммунизм доорунда Орто Азия мусулман калкынын буддизм тууралуу дүйнөлүк дин катарына киргенине карабай маалыматтары болбогондугун айтсак жаңылыш болбосо керек. Орто Азия мусулмандары Имам Аззам мазхабы дүйнөдө жалгыз дегендей гана кабыл алышкандыгы ыктымалдуулук жогору экендигин белгилеп кетүү керек. Эгемендүүлүккө ээ болгондон кийин Борбордук Азия мамлекеттеринин ичинден Кыргызстанга жамгырдан кийин чыга келген козу карындай ар түрдүү диндер жана диний агымдар пайда боло калышты. Мындай абал бир гана Кыргызстанда эле эмес калган Борбордук Азия өлкөлөрүндө да окшош эле деп айтууга болот. Аларда Кыргызстандын деңгээлиндей болбошу мүмкүн. Казакстанда ислам багыты боюнча учурда жетишерлик көйгөй жаралганы көрүнүп турат. Ал түшүнүктөр Борбордук Азия калкынын аң-сезиминдеги эмес жат көз-караш импорттолгон деп айтууга болот. Борбордук Азия өлкөлөрүнүн баарында бар

экендигин эч ким танбайт. Бирок Өзбекистан менен Туркменистанда жагдай бир аз жумшак болушу ыктымал. Себеби бул өлкөлөрдө эгемендүүлүктү алгандан баштап дин мамлекеттин катуу көзөмөлүндө экендиги маалым. Ал эми христиандык багыттагы миссионерлик бардык өлкөлөрдө исламга салыштырмалуу тыкыр көзөмөлгө алынбаган деп айтсак жаңылыш болбосо керек. Борбордук Азия өлкөлөрүндө диний уюм жана жамааттарга ар кандай жандашат. Мисалы Кыргызстандан башка өлкөлөрдө “Таблиги Жамаат” тыйу салынган. Алар бир гана Кыргызстанда өз ишмердүүлүктөрүн кеңири жүргүзүшөт [5]. Анын себеби эмнеде деп суралганда, андай уюм мамлекет тарабынан катталбагандыктан юридикалык жактан тыйу салына турган объекттин жок экендиги менен түшүндүрүшүп келишүүдө. Кыргызстанда сырттан келген ар түрдүү исламий жамааттар жана христианствонун протестантизм багытынын секталары жайланышкандыгын эч ким жокко чыгара албайт. Аны коомчулук да мамлекет да танбайт. Конституция да ар бир жараан каалаган динине ишенүүгө жана окуусун үйрөнүүгө эркин экендигин, ошону менен бирге эч бир динди мамлекеттик деп тааныбайт жана кайсыл бир динге артыкчылык бербейт деп кепилдеген. Бирок 2014-жылдагы 3-февраль күнкү Коргоо Кеңешинин чечиминде Кыргызстанда салттуу динге көңүл буруулары белгиленген. Ал салттуу дин дегени Исламдын Ханафи-матуридилик жана христанчылыктын Православ багыты. Кыргызстанда ханафи-матуридиликти күчтөндүрүү максатында мамлекет тарабынан бир канча атайын чечимдер жана пландар иштелип чыгып кабыл алынган. Мамлекет ханафи-матуридилик багытына басым жасаганы менен ошол эле учурда мусулмандардын диний уюмдары кандай болуш керек деген суроого көңүл бурулбагандай. Кыргызстан мусулмандарынын диний башкармалыгы – Муфтияттын ишмердүүлүгүнө функционалдык-структуралык анализ жасалган эмес экендигин айтууга болот. Коргоо Кеңешине чейин кандай ишмердүүлүк жүргүзүп келишкен болсо учурда деле өзгөрүү болбогонун көрүүгө болот. Кыргызстан мусулмандарынын диний башкармалыгы мекемесинин ишмердүүлүгүнө коомдук жана мамлекеттик ишмерлер, эксперттер, илимпоздор ар кандай көз-караштарын билдирип келүүдө. Бирок аны тарыхый салыштырмалуулук менен комплекстүү функционалдык-структуралык анализ толук кандуу жасалган деп айтууга болбойт. Биз тарыхый салыштырмалуулук менен структуралык-функционалдык анализ жасайбыз.

Изилдөөнүн каражаттары жана ыкмалары. КМДБнын тарыхы, структурасы жана функциясын анализдөө. Кыргызстан мусулмандарынын диний башкармалыгы эгемендүүлүктү алгандан баштап түзүлүп

ишмердүүлүгүн жүргүзүп келүүдө деп танууланып келүүдө. Чындыгында ал кантип, кандайча болуп калды деген ой эч кимди кызыктырбагандай. Муфтияттын сайтында Кыргызстан мусулмандарынын диний башкармалыгынын тарыхы тууралуу 1991-жылы курулган деп жазылууда [10]. Чындыгында 1991-жылга чейин эле иштеп жаткан, ал эми СССР доорунда Кыргызстан мусулмандарынын казияты аталышында өз ишмердүүлүгүн жүргүзүп келген. Кыргызстан эгемендүүлүгүн алгандан кийин Кыргызстан мусулмандарынын диний башкармалыгы – Муфтият сөздө айтылып келингени менен расмий болгон эмес. КМДБ – Муфтият официалдуу 17-сентябрь 1993-жылы каттоодон расмий өткөн. Демек ал расмий статусун 1993-жылы алган [8, 181]. 1991-жылы Кыргызстан эгемендүүлүк алгандан кийин алгачкы Кыргызстан мусулмандарынын алгачкы Курултайы өткөрүлүп Кимсанбай ажы Абдырахманов Муфтий болуп шайланган деген маалымат муфтияттын сайтында жазылып турат. Андай болгону менен жогоруда белгилегенибиздей расмий каттоодон 2 жылдан кийин өткөн.

Кыргызстан мусулмандарынын диний башкармалыгынын эң жогорку башкаруу органы Кыргызстан мусулмандарынын Курултайы андан кийинки орган Кыргызстан Аалымдар Кеңеши. Өз алдынча көз карандысыз болуп эсептелген орган Борбордук текшерүү комиссиясы БТК да бар. Ал комиссиянын төрөгасы жана мүчөлөрүн Кыргызстан мусулмандары Курултайы тарабынан шайланат. Муфтияттын жетекчиси Азирети муфтий эсептелет. Азирети муфтийдин 2 кээде 3 орун басары болот, аларды Наиб муфтий деп атап коюшат. Аны менен бирге муфтияттын аппаратын жетектеген аппарат башчысы да жетекчилик кызмат болуп эсептелет.

Кыргызстан мусулмандарынын диний башкармалыгы коомдук уюм болуп эсептелет. КМДБ борбордук жана өкүлчүлүгү бар уюм. КМДБнын башкаруу органы борбор шаар Бишкекте жайгашып, ал эми ар бир облус менен Бишкек жана Ош шаарларында баары биригип 9 өкүлчүлүгү бар. Борбордук органы Муфтият, ал эми облустардын борборундагы өкүлчүлүк Казыят, райондордо Хатибият, айыл өкмөттөрдө болсо Имам-хатип деп аталат. Башкаруу-өкүлчүлүк структурасы жогоруда белгилеп кеткенибиздей иерархия болуп түзүлгөн.

Кыргызстанда Муфтият расмий каттодон өткөндөн кийин ар бир облуста өкүлчүлүктөрү Казыяттар түзүлгөн. Алгачкы болуп Ош облусунун Казыяты түзүлгөн. Ага Ош облусу менен Ош шаары баш ийген. 2004-жылы Ош шаары 2-борбор статусун алгандан кийин Ош шаардык Казыяты өз алдынча түзүлгөн. Ал эми калган облустарда 1996-жылдан баштап түзүлө

баштаган. 2000-жылы Баткен облусу түзүлгөндөн кийин Казыят да кошо ачылган.

Кыргызстан мусулмандарынын диний башкармалыгынын борбордук кенесинде Муфтиятта бир канча бөлүмдөн турган структурасы бар. Алар 1) мечит жана медреселер, 2) аппарат жана муфтияттын катчылыгы 3) даават, үгүт насаат 3) маалымат бөлүмү 4) фатва, диний адабияттар 5) бухгалтерия бөлүмдөрү. Мурда курулуш бөлүмү бар эле, учурда кайсыл бир бөлүмгө кошулса керек. Ал эми облус казыяттарында деле ушундай бөлүмдөр түзүлүп облустук деңгээлде иш алып барышат.

Кыргызстан мусулмандары Курултайынын делегаттары (200 адамдан турат. Ар бир облус жана шаарларга бөлүнүп берилет) Кыргызстан Аалымдар Кеңешинин мүчөлөрүн шайлашат. Аалымдар Кеңешинин мүчөлөр саны 25 адамдан турат. 2014-жылга чейин 25тен 35 мүчөгө чейин көбөйтүлүп учуру келгенде кыскартылып турган. 2014-жылга чейин муфтий автоматтык түрдө Аалымдар Кеңешинин төрөгасы болгон. 2014-жылдын 3-февралындагы Коргоо Кеңешинин отурумунан кийин муфтияттын уставына өзгөртүүлөр киргизилип муфтий Аалымдар Кеңешинен мүчөлүктөн чыгарып салынган. Кыргызстан Аалымдар Кеңеши Кыргызстан мусулмандарынын диний башкармалыгынын башчысы муфтийди бекитишет. Ал эми муфтий бөлүм башчыларын, облус казыларын дайындайт. Казылар өз орун басараларын, казыят кызматкерлерин жана райондук райхатиптер менен медресе мүдүрлөрүн бекитет. Ошондой эле имамдарды да облус казысы райхатиптин сунушу менен дайындайт.

Кыргызстан эгемендүүлүктү алган учурда республиканын аймагында 33 гана мечит болгон [3, 37]. Ал учурда казыят болуп турган. Кыргызстанда курулган бардык мечит жана медреселер Кыргызстан мусулмандарынын диний башкармалыгына автоматтык түрдө менчигине өтөт. Жеке адам атасына атап же соопчулук үчүн курган мечити же медресесине муфтият ээ болуп, ал имараттар адамдын карамагындан чыгат. Андай жагдай эч бир мыйзамда каралган эмес, бирок эмнегедир ушундай болуп калган.

Бардык мечит, медресе жана диний борборлор юстиция министрлигинен ар бири өз алдынча диний уюм болуп катталат. Мыйзамда ушундай жазылып белгиленген. Комплекстүү караганда Кыргызстан мусулмандарынын диний башкармалыгы катары бир жалгыз уюм катары көрүнөт. А чындыгында андай эмес, себеби ар бир объект өзүнчө уюм катары каралат. Анын өзүнүн уставы, күбөлүгү жана мөөрү болот. Ошондуктан Кыргызстанда ислам багытында үч миңден ашык уюм бар деп айтылат.

Эгемендүүлүк алганда 33 мечиттен учурга чейин 3000ден ашык мечит, медресе жана диний уюмдарга көбөйдү [7, 187]. Кыргызстанда дин чөйрөсүндөгү мамлекеттик саясатты эгемендүүлүктөн алгандан бери учурга чейин 2 доорго бөлсөк болот. Алгачкысы 1991-жылдан баштан 2014-жылга чейин. Ал эми экинчиси 2014-жылдан кийин мезгил. 1991-жылдан 2014-жылга чейинки мезгилди мамлекеттин динге болгон жумшак мамилесин жана ага либералдуу эркиндик бергендигин айтууга болот. Чындыгында мындай эркиндиктен дагы жогоркусу жок болсо керек. Ал доорду коомдо дин жаатындагы анархия, баш аламандык катары сыпаттаган эксперттер, илимпоздор, адистер да жок эмес. Ал мезгилде диний уюмдар жана дин адамдары эркин болушкандыгын айтышууда, ошол эле учурда мамлекет тарабынан катуу көзөмөл болуусу шарт деген ойлорун да айтып келишкен. Ал учурда салттуу дин түшүнүгү атайын жыйын же төгөрөк стол менен конференцияларда гана айтылганы менен, ал эмне жөнүндө экендигине көпчүлүк маани бербеген.

2014-жылы 3-февралдагы Коргоо Кеңешинин отуруму өткөндөн кийин гана салттуу дин эмне экендиги тууралуу коомчулукка маалымат кеңири таратыла башталды деп айтсак болот. Жогоруда белгилегенибиздей салттуу дин же салттуу ислам деп ханафи-матуридилик айтылат. 2014-жылга чейин салттуу ислам же салттуу дин дегенде бир гана Имам-Аззам мазхабын (ханафиликти) түшүнүп келишкен. Ал эле эмес ханафи сөзү да коомчулукка жаңы нерсе катары туюлду. Матуридилик түшүнүгү кыргыз коомчулугу үчүн жаңылык болду. Бирок матуридилик ханафи мазхабы дегенде эле ошонун ичинде экендигине көпчүлүк маани берген эмес. Салттуу ислам деп Имам-Аззам гана аталып келгенди, илимий тилге салынып ханафи-матуридилик деп атала баштады. Ханафилик-матуридилик эмне деген суроого диний кызматкерлер тарабынан алгылыктуу жооп жок экендигин айтууга болот. Ошондой эле 2012-2013-жылдары Арабаев университети кайсыл бир мекеме менен жүргүзгөн социологиялык сурамжылоодо кайсыл мазхабдансын деген суроого 1839 респоденттен 1000 билбеймин, 519 жооп бере албаймын ал эми 231 ханафи, 45 малики, 16 ханбали, 28 шафилерденмин деп жооп беришкен. Бул сурамжылоо университет жана диний окуу жайларында окуган жаштардан арасында жүргүзүлгөн. Учурда абал кандай болуп, кайсыл жакка өзгөргөндүгүн айтуу кыйын. Указдын негизинде атайын мамлекет тарабынан даярдалган иш-чаралар түзүлгөн. Ошол иш пландын негизинде мамлекет дин чөйрөсүндө саясатын жүргүзүп жатат. Ал иш пландын негизги таянычы “КРнын дин чөйрөсүндөгү мамлекеттик саясаты” концепция. Ал концепция 2014-2020-жылдар аралыгына түзүлүп бир канча иш-чара өткөрүлдү. Андан

кийин 2021-2026-жылдар аралыгына кайрадан түзүлүп КРнын президенти тарабынан Указдын негизинде бекитилип учурда ар кандай иш-чаралар уюштурулууда. Бул иштин баарын КРнын президентинин аппаратына караштуу Дин иштери боюнча мамлекеттик комиссия тарабынан көзөмөлдөнөт.

Жыйынтыктар жана талкуулар. Кыргызстан мусулмандарынын диний башкармалыгы эгемендүүлүккө жетишкенден кийин жаңыдан түзүлгөн мекеме катары таанытылганы менен ал СССРдин учурундагы Орто Азия жана Казакстан мусулмандарынын диний башкармалыгынын мураскери караты ошол эле макетти алган деп ойлойбуз. СССРдин учурунда да ушундай эле система менен куралып, түзүлүп иштеп келгендигин көптөгөн булактардан көрүүгө мүмкүн. Учурдагы диний уюмдун түзүлүшү жана структурасы СССРдин продукту деп айтууга болот. Ташкентте борбору муфтият калган өлкөлөрдө казыят болгондугун жогоруда белгилегенбиз. Ошол эле система Кыргызстанда казыят болгон. Аны борбору Бишкек шаарындагыны муфтият ал эми облустардагы өкүлчүлүктөрү казыят деп аталууда. Муфтиятты СССРдин продукту деп ойлобуздун себеби диний уюм жана динге 1928-жылы катуу тыйу салынгандыктан жабылган. Кийин экинчи дүйнөлүк согуш учурунда кайрадан жаңыдан түзүлгөн. СССР доорундагы менен ага чейинки доордогу диний уюмдардын функционалдык-структуралык түзүлүшү тууралуу салыштырмалуу изилдөөлөр жетишээрлик деңгээлде эмес деп айтууга болот. Мына ошондуктан СССРдин продуктусу деп эсептөөгө негиз бар.

1943-жылы ноябрь айында Орто Азия жана Казакстан мусулмандарынын Курултайы Ташкент шаарында өткөрүлгөн. Беш өлкөдөн Курултайга делегаттар катышып Орто Азия жана Казакстан мусулмандарынын диний башкармалыгыны негиздешкен. Борбору Муфтият Ташкент шаарында жайгашып ал эми Кыргызстан, Өзбекстан, Казакстан, Таджикстан жана Турменистанда өкүлчүлүктөр Казыяттар түзүлгөн. Беш өлкөнүн Казыяты Ташкенттеги борбор Муфтиятка баш ийип турган [1]. Мусулмандардын Курултайы деле ошол СССРдин учурундан калган система экендигин көрүүгө болот.

Кыргызстанда Муфтият кандай болуш керек деген дискурс дайым коомчулуктун көңүлүндө болуп келүүдө. Коомчулук тарабынан муфтият темасы унутта калат да, качан гана муфтийлердин бир кемчилдиктери жалпыга маалым болуп кеткенден кийин дискурс башталат. Белгилүү бир убакыт өтүүсү менен кайра унутта калып кетет. Негизи оңдоо, реформа кылуу керек деген талаптар көп айтылат. Бирок негедир ага кадам жасалбай

келет. Кандайдыр бир кызыкчылыктардын негизинде эч нерсе жасалбай жатабы деген ой келет экен. Коомчулук муфтиятты личность менен байланыштырышат. Муфтият дегенде личносттор эске келет. Ал эми диний уюмдун структуралык-функционалдык системасы жөнүндө ой жүгүртүшпөйт. Чындыгында личностко такалган нерсе дайым бир жерге барганда такалып андан наары жылышы кыйын. Ал эми система бар жерде эч качан личностторго байланыштырылбайт жана такалуу болбойт. Системада болгону замандын талабына карата өзгөртүүлөр киргизилип такалбастан уланып кете берет. Муфтият тууралуу талкуу коомчулукта 2005-жылдан баштап ар бир муфтий алмашкан сайын болуп келүүдө. Айрыкча 2010-жылдагы апрель окуяларындан кийин көптөгөн талаш-тартыш болду. Кийинчерээк 2014-жылдын башында муфтий тууралуу видеотасмадан кийин кайра эле талкууга алынды. Андан кийин скандалдуу муфтиден кийин муфтий болгон личносттун финансылык маселеси боюнча да структура тууралуу өтө көп талкуу болду. Бирок натыйжада эч кандай жыйынтык жок, мурда кандай болсо ошондой эле уланып келүүдө деп ойлойбуз. Ал эми экс-президент А.Атамбаев Коргоо Кеңешинин отурумунда, Кыргызстан мусулмандарынын диний башкармасын катуу сындады. Өзгөчө акыркы учурда муфтиятта финансылык маселелер кыжырдантууда. Муфтият ыйык ислам дининин диний жана агартуу борборунан узакташып финансы маселеси менен алектенген коммерциялык мекемеге айланып жаткандай сезиле баштады акыркы күндөрү деп белгиледи [4].

Кыргызстан Орто Азия өлкөлөрүнөн айырмаланып жаңыча жандоону туура көргөн болчу. Дин-мамлекет байланышы тууралуу кыргыз мамлекети акыркы учурларда жаңычылыктарды киргизүү менен эски түзүлүштөрдү өзгөртүүгө аракет жасоодо. Бирок азыркы учурга чейин толук кандуу модель таба элек [2, 127]. Кыргызстан мамлекет катары ар дайым динге урмат сый жана либералдуу жандаган. Мамлекет жетекчилери дини радикализм коопсуздугуна карабастан динге көп чектөөлөрдү киргизген эмес [9, 102].

Корутунду. Дин маселеси өтө назик экендиги айтпасада түшүнүктүү. Дин коомдун маданий, саясий жана экономикалык жашоосундагы ажырагыс элементтеринен бирөөсү экендиги талашсыз. Динсиз коомдун жашоо образын элестетүү мүмкүн эмес. Кээ бир коомдук жана мамлекеттик ишмерлер диндерге тыюу салуу керектигин баса белгилешет. Тыюу салуу аркылуу ийгиликке жетүү кыйын. Ошондой эле диний уюмдарга чектөөлөрдү киргизүү керек экендигин белгилегендер да жок эмес. Ал сунушта чечим жолу эмес деп эсептейбиз. Негизи диний уюмду замандын талабына жараша жаңычылдыкты киргизүү менен реформалар болуп туруш

керек. Ошондо гана диний уюмдар мамлекеттин жана коомчулуктун талаптарына жооп бере ала турган уюмга айланаары шексиз. Кыргызстан СССР доорунан баштап учурга чейинки тарыхын терең анализдеп өзүнүн моделин тапса жакшы болот. Ал модель албетте мамлекеттин жана коомдун кызыкчылыгына жана баалуулуктарына төп келе турган болуш керек. Бул маселеде мамлекет же коомчулук тарабынан көңүл кош мамиле жасалбашы абзел. Бүгүнкү жасалган аракет эртеңки өнүгүү, ал эми көңүл коштук мамиле келечекке балта чабуу. Канткенде да реформа жасоо, жаңылануу адамзатка оор көрүнөт. Албетте каршылык көрсөткөндөр чыгат. Өзгөрүүсүн каалабагандар өз кызыкчылыгын бүгүнкүсүн гана ойлогондор деп айтсак жаңылыш болбосо керек.

Адабияттар

1. История САДУМ, “Первые казы и муфтии Кыргызстана”
<http://prevention.kg/?p=1937&fbclid=IwAR3ePDwbL3KfliFNlzusIumxdf2Erbr1fdLS8u3pW3X2luX9sENRzfE6SQU>.
2. Козукулов, Т. А. Мамлекет менен диндин байланышы жана светтик принцип / Т. А. Козукулов, И. Жумабай Уулу, М. Р. Маметова // Вестник Ошского государственного университета. – 2022. – № 3. – Р. 94-107. – DOI 10.52754/16947452_2022_3_94. – EDN LVOYIW.
3. Мамаюсупов О., “Религиозная ситуация в Кыргызской Республики”, //Борбордук Азияда Ислам эл аралык конференциянын макалалар жыйнагы. Ош, 2004. 36-42.
4. Под председательством Президента Алмазбека Атамбаева на заседании Совета обороны рассматривается вопрос о государственной политике в религиозной сфере.
https://www.president.kg/ru/sobytiya/novosti/1753_pod_predsdatelstvom_prezidenta_almazbeka_atambaeva_na_zasedanii_soveta_oboroni_rassmatrivaetsya_vopros_o_gosudarstvennoy_politike_v_religioznoy_sfere
5. Религия.кг. Как отличить проповедь от пропаганды? 12/02/14 10:29, Бишкек, Канатбек Мурзахалилов специально для ИА «24.kg». <http://www.24.kg/community/171861-religiya-kak-otlichit-propoved-ot-propagandy.html>
6. УКАЗ Президента Кыргызской Республики от 7 февраля 2014 года УП № 24 О реализации решения Совета обороны Кыргызской Республики о государственной политике в религиозной сфере
https://www.president.kg/ru/sobytiya/ukazy/1771_podpisan_ukaz_o_realizacii_resheniya_s_oveta_oboroni_kirgizskoy_respubliki_o_gosudarstvennoy_politike_v_religioznoy_sfere
7. Kozukulov, Bağımsızlık öncesi ve sonrası kırgız toplumunda din ve dinî kurumlar üzerine bir analiz. Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 19, Sayı: 1. 2020. 173-206
<https://doi.org/10.14395/hititilahiyat.669036>
8. Kozukulov, Kırgızistan’da dini kurumsallaşma ve toplum, //Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 2015/1. 177-209
9. Kozukulov, Kırgızistan’da devletin din siyaseti. Akademik Hassasiyetler. 2017/ 6 (1). 85-104
10. <https://muftiyat.kg/муфтияттын-тарыхы/>